

Η συμπεριφορά του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία δεν καθορίζεται από βιολογικές επιταγές: προσδιορίζεται από αυτό που ονομάζουμε παράδοση... Παράδοση είναι η γνώση την οποία αποθησαύρισε μέσα σ' ένα μεγάλο χρονικό διάστημα μια κοινωνία ανθρώπων και την παραδίδει από τη μια γενιά στην άλλη.

Οι παραπάνω φράσεις δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος (1935-1988) προσπάθησε να απαντήσει σε ένα καιρίο ερώτημα που την απασχόλησε σε ολόκληρη τη διάρκεια της σχετικά σύντομης, αλλά εξαιρετικά παραγωγικής επιστημονικής της σταδιοδρομίας: τι είναι τελικά η παράδοση και ιδιαίτερα ο νεοελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός. Αυτό ακριβώς το ζήτημα αποτέλεσε και τον κύριο θεματικό άξονα του διεθνούς συνεδρίου, που πραγματοποιήθηκε στη μνήμη της Άλκης τον Νοέμβριο του 1998 στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στο συνέδριο, στο οποίο πήραν μέρος 42 Έλληνες και ξένοι λαογράφοι, κοινωνικοί ανθρωπολόγοι και ιστορικοί, παρουσιάστηκαν ισάριθμες ανακοινώσεις, αφιερωμένες στις ποικίλες εκφάνσεις και παραμέτρους του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού.

Στην παρούσα έκδοση συμπεριλαμβάνονται τα περισσότερα κείμενα των ανακοινώσεων αυτών, κατανεμημένα σύμφωνα και με το πρόγραμμα του συνεδρίου σε 4 ενότητες: (α) Προβλήματα θεωρίας και ερμηνείας του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού, (β) Ελληνική Λαογραφία και Κοινωνική Ανθρωπολογία: Πεδία και αντικείμενα έρευνας και εφαρμογής, (γ) Προφορική Ιστορία και ιστορική μνήμη: Χρήση και κατάχρηση και (δ) Λόγος και τέχνη στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό.

ISBN 960-374-123-X

9 789603 741237

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Συνέδριο στη μνήμη
της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος

Επιμέλεια

Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος

Εκδόσεις

Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός:
Λαογραφία και Ιστορία

Συνέδριο στη μνήμη
της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος

Αριστοτελείο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας

Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός Λαογραφία και Ιστορία

Συνέδριο
στη μνήμη της

Άλκης
Κυρτακίδου-
Νέστορος

6-8
Νοεμβρίου 1998

Αίθουσα Τελετών

(παλαιό κτήριο Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.)

Ελληνικός Παραδοσιακός Πολιτισμός Λαογραφία και Ιστορία

Συνέδριο στη μνήμη
της Άλκης Κυρτακίδου-Νέστορος

Επιμέλεια
Χρυσούλα Χατζητάκη-Καψωμένου

παρατηρητής

Εκδοτικός οίκος παρατηρητής
e-mail: paratiritis@thc.forthnet.gr
www.paratiritis.gr

Φωτοστοιχειοθεσία-εκτύπωση-βιβλιοδεσία: «Παρατηρητής» Α.Ε. Εκδόσεων,
Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 927685, 938427, fax. 935922, Θεσσαλονίκη

Κεντρική Διάθεση:

Αθήνα: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527

Θεσσαλονίκη: «Παρατηρητής», Γρηγορίου Ε' 30, τηλ. 310506, 312873

Βιβλιοπωλεία: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527, Αθήνα
«Παρατηρητής», Π. Π. Γερμανού 25, τηλ. 264958, 231342, Θεσσαλονίκη

ISBN: 960-374-123-X

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	7
Χ. Χατζητάκη-Καψωμένου: <i>Αξονες του επιστημονικού έργου της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος</i>	9

Α'

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Michael Herzfeld: <i>Η επιστημολογία της πολιτιστικής οικειότητας και η περίπτωση της ελληνικής λαογραφίας</i>	19
Μιχάλης Γ. Μερσακλής: <i>Ιστορική λαογραφία</i>	30
Φωτεινή Τσιμπιρίδου: <i>Η λαογραφία ως «κληρονομιά» στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία του ελλαδικού χώρου</i>	38

Β'

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ: ΠΕΔΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ

Μαρία Βελιώτη-Γεωργοπούλου: <i>Με αφορμή την ανακοίνωση ενός συλλόγου ανυπάνδρων...</i>	49
Κλειώ Γκουγκουλή: <i>Ανθρωπολογικές και λαογραφικές προσεγγίσεις του παιδικού παιχνιδιού. Συγκλίσεις, αποκλίσεις και προοπτικές</i>	57
Βαγγελής Καραμανές: <i>Πολιτισμική κατανομή της εργασίας και οργάνωση της ταυτότητας: Τα Κουπατσιάδικα χωριά των Γρεβενών</i>	73
Αλέξανδρος-Φ. Λαγόπουλος: <i>Ανθρωπολογία του χώρου: «Ζώσιμο» και «σταύρωμα» του χωριού στην Ελλάδα</i>	84
Αλεξάνδρα Μπακαλάκη: <i>Πρόσωπα και πράγματα: Έμφυλες χρήσεις και σημασίες των κλειδιών</i>	94
Βασίλης Νιτσιάκος: <i>Λαογραφία και οικολογία</i>	106
Αλέξης Πολίτης: <i>Διερευνώντας τις δομές του λαϊκού πολιτισμού. Σύστημα και αντισύστημα</i>	114
Charles Stewart: <i>Τα όνειρα θησαυρών ως ασυνείδητες ιστοριοποιήσεις</i>	120
Χρυσούλα Χατζητάκη-Καψωμένου: <i>Διακωμώδηση και διακωμωδούμενοι σε εντρόπελες διηγήσεις από τη Δυτική Μακεδονία</i>	128

Γ'

ΠΡΟΦΟΡΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΝΗΜΗ

Ελευθέριος Π. Αλεξάκης: <i>Προφορική ποίηση και ιστορική μνήμη στους Έλληνες Βλάχους του Κεφαλόβρυσου (Μετζιτιέ) Πωγωνίου</i>	139
Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος: <i>Λαογραφία και προφορική ιστορία: Ιστορικό βάθος και νέα δεδομένα</i>	152

Ρίση Βαν Μπούσχοτεν: Απαξίωση και αξιοποίηση των προφορικών μαρτυριών	159
Ευτυχία Βουτυρά: Η κατεύθυνση της ιστορίας: Προφορική ιστορία, συλλογική μνήμη και κοινωνική αλλαγή στον μετα-σοβιετικό χώρο	166
Στάθης Δαμιανός: Ληστρική κοινωνία και ληστρικός πολιτισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (με αφορμή ένα λησμονημένο κείμενο του Στρατή Δούκα)	183
Ελευθερία Δελτσου: Κριτικές προσεγγίσεις της έννοιας της «παράδοσης» και ένα εθνογραφικό παράδειγμα	201
Μαρία Κουμαριανού: Προφορική ιστορία και γενεαλογική μνήμη στους Μικρασιάτες πρόσφυγες της Μυτιλήνης	209
Ρένα Λουτζάκη: Ερευνητής και πληροφορητής. Σχέσεις αλληλεπίδρασης (προσωπικές μαρτυρίες, 1967-1998)	219
Κωνσταντίνα Μπάδα: Ο θάνατος της Ελένης στον Εμφύλιο. Η μνήμη και το γεγονός, η μνήμη ως ιστορία	230
Άννα Παναγιωταρέα: Τη στιγμή που η προφορική ιστορία συναντά την επίσημη ιστορία...	241
Χριστίνα Πετροπούλου: Η εμπειρία της επιτόπιας έρευνας σ' ένα ελληνόφωνο χωριό της Καλαβρίας (Γκαλλιτσιανό)	245
Παρασκευάς Ποτηρόπουλος: Νέα Μηχανιώνα Θεσσαλονίκης: Προσφυγική συνείδηση και συλλογική ταυτότητα	262

Δ

ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

1. ΘΕΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	
Άννα Αγγελουπούλου: Έρως και ψυχή: Από το παραμύθι στον Απουλήσιο	275
Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης: Δημοσιογραφικός λόγος και παροιμία	284
Hans Eidencier: «Κάθου σιμά μου, αφηγράζου». Απαγγέλλοντας μεταβυζαντινά δημώδη κείμενα	297
Γιώργος Κεχαγιόγλου: Γυναικείες επιλογές και ανδρική αυτοδικία: Η παλιότερη γνωστή καταγραφή του δημοτικού τραγουδιού «Της Άπιστης»	303
Δέσπω 'Αθ. Λιάλιου: Η θρησκευτική και ιστορική συνέχεια στο βίο των Ελλήνων κατά τις «Παραδόσεις» του Νικολάου Πολίτη	313
Διονύσιος Ορ. Τάνης: Θέματα λαογραφίας στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Γυμνασίου και του Λυκείου	321
2. ΘΕΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ	
Ευθυμία Γεωργιάδου-Κούντουρα και Ζωή Γοδόση: Η απεικόνιση της γυναίκας στη λαϊκή ζωγραφική	333
Αντώνης Κωτίδης: Η επίγνωση της ασυνέχειας και ο τρόμος του κενού	343
Βικτωρία-Βιολέττα Νικήτα-Χουλιάρα: Παρατηρήσεις σχετικά με το «κέντημα της σάρκας» (τατουάζ) στα Βεντσιχώρια του νομού Γρεβενών	353
Αθηνά Πεγλίδου: Το σχόλιο στο ανθρωπολογικό φιλμ	362

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η έκδοση αυτή περιλαμβάνει τα περισσότερα κείμενα των ανακοινώσεων που παρουσιάστηκαν σε διεθνές συνέδριο, το οποίο πραγματοποιήθηκε τον Νοέμβριο του 1998 στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος (1935-1988). Σε όσους δεν είχαν ακόμα συμβιβαστεί με την ιδέα της οριστικής απουσίας της Άλκης φαινόταν απίστευτο ότι είχαν συμπληρωθεί ήδη δέκα χρόνια από τον θάνατό της. Η καθυστερημένη δημόσια εκδήλωση μνήμης σε μίαν από τις σημαντικότερες προσωπικότητες που πέρασαν — μεταπολεμικά τουλάχιστον — από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο δεν θα πρέπει να αποδοθεί μόνο στα ποικίλα λειτουργικά προβλήματα που αντιμετώπισε ο αποδυναμωμένος πια κλάδος της Λαογραφίας στη Φιλοσοφική Σχολή: οφειλόταν εν πολλοίς και σ' αυτήν ακριβώς την ασυνείδητη άρνηση όλων, όσων είχαν εργαστεί κοντά της, να αποδεχτούν ως τελεσίδικη την απουσία της.

Το συνέδριο — που είχε τον τίτλο *Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός: Λαογραφία και Ιστορία* — χωρίστηκε σε δύο τμήματα: το πρώτο, που κάλυψε την πρώτη μέρα (6 Νοεμβρίου) αφιερώθηκε κυρίως στο φιλολογικό μνημόσυνο της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος. Στην ασφυκτικά γεμάτη Αίθουσα Τελετών της Φιλοσοφικής Σχολής το ακροατήριο άκουσε με πολλή συγκίνηση τους φίλους και συναδέλφους της (τον Δημήτρη Μαρωνίτη, τον Κυριάκο Τσαντσάνογλου, τον Παναγιώτη Μουλλά και την Ελεωνόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου) να σκιαγραφούν την πολύπλευρη προσωπικότητά της και να μοιράζονται με το κοινό τις προσωπικές τους μνήμες από αυτήν. Η εξαίρετη μουσική παρέμβαση της χορωδίας του Αμερικανικού Κολεγίου «Ανατόλια» — του σχολείου με το οποίο η Άλκη συνδέθηκε και ως μαθήτρια και, στη συνέχεια, ως ενεργό μέλος της «κοινότητάς» του — έκλεισε τη βραδιά του σεμνού εκείνου φιλολογικού μνημοσύνου.

Οι δύο επόμενες μέρες (7-8 Νοεμβρίου) αφιερώθηκαν στο δεύτερο, το επιστημονικό μέρος του συνεδρίου. Παρουσιάστηκαν 42 συνολικά ανακοινώσεις, ενταγμένες σε θεματικούς άξονες, που είχαν καταρτιστεί με βάση τους τομείς των ερευνητικών και επιστημονικών γενικά ενδιαφερόντων της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος. Από τις ανακοινώσεις αυτές οι 34 δημοσιεύονται στον παρόντα τόμο ταξινομημένες σε κάθε ενότητα αλφαβητικά κατά το όνομα του συγγραφέα. Τελικά, κρίθηκε ότι στην έκδοσή μας θα περιλαμβάνονταν μόνο οι ανακοινώσεις της επιστημονικής συνάντησης και όχι και οι ομιλίες που ακούστηκαν στο φιλολογικό μνημόσυνο και που είχαν οπωσδήποτε χαρακτήρα προσωπικό.

Η καθυστέρηση στην εκτύπωση των πρακτικών του συνεδρίου οφείλεται κατά κύριο λόγο στα τεχνικά και οικονομικά προβλήματα που προέκυψαν μετά το τέλος των εργασιών της επιστημονικής μας συνάντησης. Αρκετός επίσης χρόνος αναλώθηκε στη συγκέντρωση των ανακοινώσεων αλλά και στην επιμέλεια που ακολούθησε πριν αυτές σταλούν στο τυπογραφείο, κι αυτό για να δοθεί στην έκδοσή τους μια κατά το δυνατόν ενιαία μορφή. Εννοείται ότι δεν έγιναν παρεμβάσεις στην τεχνική και, ακόμη περισσότερο, στις μεθοδολογικές ιδιομορφίες της κάθε ανακοίνωσης (σύμφωνα και με τις επιμέρους επιλογές των συγγραφέων).

Θεωρώ χρέος να σημειώσω εδώ τη συμβολή στην πραγματοποίηση του συνεδρίου όλων των μελών της οργανωτικής επιτροπής, που απαρτίστηκε από τους συναδέλφους του

Η λαογραφία ως «κληρονομιά» στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία του ελλαδικού χώρου

Φωτεινή Τσιμπιρίδου
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Η θεματική αυτού του συνεδρίου συνδέει άμεσα τη λαογραφία με την ιστορία μέσω της έννοιας του «λαϊκού παραδοσιακού πολιτισμού». Η σύνδεση αυτή η οποία αποτελεί βασική αρχή των απόψεων που έχει διατυπώσει στο έργο της η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος σχετικά με τη θέση και τη συνέχεια της λαογραφίας στο χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών στην Ελλάδα, μπορεί να χαρακτηρίσει και τον τρόπο σύνδεσης της λαογραφίας με την κοινωνική ή/και πολιτισμική ανθρωπολογία, όπου η πρώτη θα σχετίζεται με έναν συγκεκριμένο παρελθοντικό χρόνο, ενώ η δεύτερη θα αφορά κυρίως το παρόν. Για την ανάπτυξη της δικής της χρονικής διάστασης παρελθόντος/παρόντος, πιστεύω ότι η έννοια της «κληρονομιάς» μπορεί να αποδώσει τις διαφορετικές μορφές που μπορεί να πάρει αυτή η σχέση. Η έννοια της «κληρονομιάς» στην κοινωνική και ψυχολογική της διάσταση υιοθετείται για να χρησιμοποιηθεί «κατ' αναλογία» και μόνο, όπως και στην πορεία μιας ψυχαναλυτικής διαδικασίας. Επιχειρείται δηλαδή η ανάδειξη των μηχανισμών και των τρόπων μεταβίβασης, καθώς και το πώς αυτό που μεταβιβάστηκε συγκροτεί μια «κληρονομιά», αλλά και πώς αυτή γίνεται αντικείμενο χρήσης και χειρισμού από το υποκείμενο στην προσωπική και κοινωνική του ζωή.

Τόσο οι ανθρωπολόγοι όσο και οι λαογράφοι του ελλαδικού χώρου φαίνεται να αντιμετωπίζουν την ελληνική λαογραφία με τους όρους μιας «κληρονομιάς» που άλλοτε απορρίπτεται ολοκληρωτικά, άλλοτε υφίσταται αυτούσια, ανεξάρτητα από τις ανάγκες του παρόντος, άλλοτε δε αντιμετωπίζεται με αμφιθυμικό τρόπο εξ αιτίας της αντιφατικότητας της υπόστασης.

Από τις προσπάθειες επαναπροσδιορισμού του αντικείμενου και των στόχων της λαογραφίας, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, η ουσιαστικότερη και αυτή που κινείται στη γραμμή αντιμετώπισης της λαογραφίας ως «κληρονομιάς» μέσα από διαδικασίες συνειδητοποίησης και επαναπροσδιορισμού των θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών με στόχο τον εντοπισμό των νέων προσανατολισμών της επιστήμης στον ευρύτερο επιστημονικό χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών, είναι αυτή της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος.

Είναι γνωστό ότι η λαογραφία στην Ελλάδα στο ξεκίνημά της κατά τον 19ο αιώνα με τον ιθαγενή λόγο της εποχής επηρεασμένο από τα ρεύματα του ρομαντισμού, του εξελεκτισμού και της θεωρίας των επιβιωμάτων, προσέβλεπε, ως εθνική επιστήμη, στην κατασκευή της ελληνικής εθνικής ταυτότητας¹. Χαρακτηριστικά σημεία του λόγου της, όπως και ο λόγος αντίστοιχων επιστημών σε διεθνές επίπεδο, ήταν η ανάδειξη της ομοιομορ-

¹ Για μια κριτική αυτής της λαογραφίας βλ. μεταξύ άλλων αντιπροσωπευτικά: Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας*, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1978, Μ. Herzfeld, *Η ανθρωπολογία μέσω από τον καθρέπτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1998.

φίας των εθνικών χαρακτηριστικών, η α-χρονικότητα των χαρακτηριστικών του πολιτισμού που επέτρεπε υπερβάσεις όπως τη σύνδεση με την αρχαιότητα και η αγνόηση των ενδιάμεσων περιόδων του Βυζαντίου και της Τουρκοκρατίας στο ελληνικό παράδειγμα. Οι τεχνικές συλλογής ληματογραφικού χαρακτήρα και η προβληματική ταξινόμησης στη βάση της διάκρισης και ιεράρχησης της «λαϊκής» από τη «λόγια» κουλτούρα, καθώς και η υποστασιοποίηση του αντικείμενου έρευνας από τον ερευνητή, στοιχειοθετούσαν τον χαρακτήρα της επιστήμης. Φωτεινές εξαιρέσεις λαογράφων υπήρξαν οι εξωπανεπιστημιακοί ερευνητές πεδίου όπως η Αγγελική Χατζημηχάλη και ο Δημήτριος Λουκόπουλος, αλλά και το ζεύγος Μερλιέ όπως αργότερα και η Κατερίνα Κακούρη².

Στην παρουσίαση αυτή θα δούμε ότι η πλειοψηφία των λαογράφων, δυστυχώς, συνεχίζει να κινείται σ' αυτό το πνεύμα της λόγιας λαογραφίας κυρίως της πολυθρόνας, με εξαίρεση την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος στη γραμμή της οποίας κινείται και η δική μας πρόταση για την συνύπαρξη της ανθρωπολογίας με τη λαογραφία. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε και την αποτίμηση των άλλων αναθεωρητικών προσπαθειών του παραδοσιακού αυτού σχήματος της λαογραφίας. Συγχρόνως πρέπει να σημειωθεί ότι, παρά τον αναστοχαστικό χαρακτήρα της ανθρωπολογίας, ο λόγος για τη σχέση λαογραφίας/ανθρωπολογίας των ανθρωπολόγων που ζουν και εργάζονται στην Ελλάδα σήμερα είναι στην ουσία ανύπαρκτος, αφού η τελευταία απορρίπτεται de jure από τους πρώτους, επειδή επιμένει σε αναχρονιστικές μεθοδολογίες, ως μη-επιστήμη. Οι συνέπειες είναι τραγικές για τη γνώση που παράγεται στα ελληνικά πανεπιστήμια και τον τρόπο που μια τέτοια λαογραφία συνεχίζει να χρησιμοποιείται στην ελληνική κοινωνία. Επιπλέον η αγνόηση εκ μέρους των ανθρωπολόγων ενός υλικού για τον συγκεκριμένο λαϊκό παραδοσιακό πολιτισμό μέσα από τις συλλογές του παρελθόντος που αφορούν κυρίως στον «κειμενικό» χαρακτήρα της λαογραφίας, φτωχάνει σε υποθέσεις τις σύγχρονες ανθρωπολογικές προσεγγίσεις³. Πρόκειται για τη λαογραφία που μελετά τον προφορικό λόγο του παραδοσιακού πολιτισμού υπό μορφή κειμένων (τραγούδια, παροιμίες, παραμύθια κ.λπ.). Οι συλλογές⁴ αυτές με την αναζήτηση του μορφολογικού και λειτουργικού τους χαρακτήρα, μέσα από την καταγραφή των παραλλαγών κατά γεωγραφικές περιοχές συνιστούν πολύτιμο υλικό στο εγχείρημα σύστασης μιας πολιτισμικής ιστορίας/ανθρωπολογίας του πρόσφατου παρελθόντος.

² Για τον Ε. Παπαταξιάρχη, όπως φαίνεται στο κείμενο «Η κοινωνική ανθρωπολογία στην μεταπολεμική Ελλάδα: τα πρώτα βήματα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 1998 (υπό έκδοση), σε αυτούς τους ερευνητές του εμπειρικού προσανατολισμού και της πρακτικής λαογραφίας πρέπει να αναζητηθούν οι ρίζες της σύγχρονης ανθρωπολογίας στην Ελλάδα.

³ Είναι γεγονός ότι η χρήση αυτών των συλλογών είναι προβληματική για την ανθρωπολογική ανάλυση στο βαθμό που ο τρόπος συλλογής των δεδομένων από λαογράφους του παρελθόντος αντιβαίνει την μεθοδολογία των σύγχρονων εθνογραφικών πρακτικών. Ωστόσο μπορεί να επιχειρηθούν επαναγνώσεις αυτού του υλικού κατά περίπτωση. Βλ. ενδεικτικά δύο περιπτώσεις: C. Stewart, *Demons and the Devil*, Princeton, Princeton University Press, 1991, Φ. Τσιμπιρίδου, «Το κρσσί σε ταφικά έθιμα του παραδοσιακού πολιτισμού της Μακεδονίας και της Θράκης», στο *Αμπελοεική ιστορία στο χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης*, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1998. Τέτοιες «επ-αναγνώσεις» μπορούν να οδηγήσουν στη διαμόρφωση νέων προβληματικών γύρω από τις χρήσεις του λαογραφικού υλικού που συλλέχθηκε με τον όποιο προβληματικό τρόπο στο παρελθόν.

⁴ Θεωρώ ενδιαφέρουσα και ουσιαστική την προσφορά των λαογράφων που επιδίδονται στη συστηματική συλλογή και τυπολογία τέτοιου υλικού, από τον Νικόλαο Πολίτη και τον Γεώργιο Μέγα μέχρι τους συγχρόνους μας. Μεταξύ των τελευταίων βλ. αντιπροσωπευτικά για τον παραμυθιακό λόγο: Μ. Γ. Μερακλής, *Έντεχνος λαϊκός λόγος*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1993, Μ. Αλεξιάδης, *Οι ελληνικές παραλλαγές για τον δράκοκτόνο ήρωα*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1982.

Η εκδοχή της λαογραφίας στην ιστορική της διάσταση, ως ιστορική εθνογραφία ή ιστορική ανθρωπολογία που θα ασχολείται με τη σκοτεινή περίοδο της ακμής του λαϊκού πολιτισμού, την εποχή του τέλους της Τουρκοκρατίας, μιας ελληνικής εκδοχής της λαογραφίας «που δεν θα τη λέμε πια λαογραφία» όταν θα ασχολείται με το παρόν⁵, την επανατοποθετεί στο πάνθεον των ανθρωπιστικών επιστημών, προσδίδοντάς της το κύρος που οι παρωχημένες θεωρητικές θέσεις και οι χρήσεις της από τις εθνοκεντρικές ιδεολογίες της είχαν αφαιρέσει. Ανοίγεται έτσι ο διάλογος ανθρωπολογίας και ιστορίας στη σύγχρονη προβληματική της θεώρησης του ανθρώπου από άνθρωπο στις ανθρωπιστικές επιστήμες⁶.

Βασική διαφορά με τις προγενέστερες θέσεις είναι η σύνδεση της λαογραφίας με τον συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο του τέλους της Τουρκοκρατίας και ο απεγκλωβισμός της κλίμακα προσέγγισης των θεματικών της από το γενικό και το πανελλαδικό, στο ειδικό και το τοπικό, όπως οι τότε κοινότητες. Σκοπός είναι η μελέτη του «λαϊκού παραδοσιακού πολιτισμού» του παρελθόντος ως συνολικό πρόβλημα, με απώτερο στόχο την κατανόηση του παρόντος της ελληνικής πραγματικότητας. Στην ίδια προβληματική εντάσσεται και η μεταγενέστερη πρότασή της για μελέτη του παρόντος μέσα από το παρελθόν έτσι όπως αυτό ανιχνεύεται στη μνήμη των ανθρώπων. Η τελευταία αυτή προσπάθεια κινείται στο χώρο της προφορικής ιστορίας, στην αναζήτηση της παράδοσης που κουβαλάει ο καθένας μέσα του (οικογενειακή, τοπική κλπ.)⁷, ατομικά ή συλλογικά, που τον/τους κάνουν να συγκροτούν και να διαπραγματεύονται νέες ταυτότητες. Η προβληματική αυτή αν και σίγουρα επηρεάστηκε από το διεθνή επιστημονικό λόγο στη μελέτη του πολιτισμού και της κοινωνίας, συνδέθηκε άμεσα με το ελληνικό παράδειγμα δίνοντας αποφασιστική απάντηση στα διλήμματα χρήσης των εννοιών του «λαϊκού πολιτισμού» και της «παραδοσιακότητας», που στη σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία θα αποτελούσε κλισέ η μη προσδιορισμένη χρονικά και εννοιολογικά χρήση τους.

Στην Ελλάδα αν οι προτάσεις της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος για στροφή της λαογραφίας στο συγκεκριμένο παρελθόν δεν είχαν ευρεία απήχηση ακόμη και τώρα, αυτό συμβαίνει γιατί η άλλη λαογραφία φαίνεται ότι εξακολουθεί να υπηρετεί σκοπιμότητες

⁵ Από τη συνέντευξη που παραχώρησε η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος στο περιοδικό *Εντευκτήριο* 8, 1988.

⁶ Στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες αλλά και στην Αμερική ο επαναπροσδιορισμός του folklore προέκυψε επίσης μέσα από τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης, του κάθε εθνικού κράτους, εξαρτώμενος από το ιδεολογικο-πολιτικό κλίμα, το άνοιγμα προς την ανθρωπολογία, αλλά ιδίως τις ιδιαίτερες συνθήκες πανεπιστημιακής έρευνας και διδασκαλίας. Έτσι, ενώ για παράδειγμα στη Γερμανία η «γνώση για το λαό» (volkskunde) παρέμεινε στο ρομαντικό πνεύμα της πρώτης εποχής και συνέχισε να αναζητά τις παραλλαγές στην προφορική λογοτεχνία στα πλαίσια της λίγο έως πολύ εθνικιστικής ιδεολογίας, στη Γαλλία το folklore έγινε γρήγορα εθnologie και, επηρεασμένη από την ιθαγενή θεωρητική σκέψη του Claude Lévi-Strauss, στράφηκε στη μελέτη της συγγένειας. Για έναν κατ' αντιπαράθεση απολογισμό των επιστημών αυτών σε Γαλλία και Γερμανία αντίστοιχα βλ. το συλλογικό τόμο: I. Chiva, U. Jeggle (επιμ.), *Ethnologies en miroir. La France et les pays de langue allemande*, Παρίσι, Ed. de la MSH, 1987. Από την άλλη πλευρά, είναι γνωστό, επίσης, ότι στην Αμερική, folklore, προϊστορική αρχαιολογία, φυσική ανθρωπολογία και γλωσσολογία επιστρατεύθηκαν για τη μελέτη των όσων Ινδιάνων είχαν επιζήσει από τις προηγούμενες αποστολές αποδεδειγμένου τους, στο πλαίσιο μιας πολιτισμικής θεώρησης που έδωσε το στίγμα της ανθρωπολογίας, όπως φαίνεται και από τον όρο cultural anthropology.

Η μελέτη αυτή δεν ασχολείται με τη σχέση της ανθρωπολογίας με τις άλλες συγγενείς επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία ή ακόμη η θρησκευσιολογία ή αλλιώς η ανθρωπολογίζουσα αρχαιολογία, που και αυτές αποτέλεσαν τους προδρόμους της ανθρωπολογίας στον ελλαδικό χώρο (βλ. *ό.π.* κείμενο Ε. Παπαταξίδη), αλλά περιορίζεται στενά στη διερεύνηση της σχέσης ανθρωπολογίας/λαογραφίας.

⁷ Βλ. Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα* 2, Αθήνα, Πορεία, 1993.

και ειδικότερα αυτές της σε συνέχεια συγκρότησης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας⁸. Μια τέτοια λαογραφία χωρίς αμφιβολία βέβαια απαλλάσσει τους υπηρέτες της από το βάρος της σε συνέχεια θεωρητικής κατάρτισης, κυρίως όμως, εκφράζει τη στάση των επιστημόνων-ανθρώπων απέναντι στο αντικείμενό τους. Μια τέτοια λαογραφία όμως τείνει να γίνει «φοκλόρ», δηλαδή γραφική και kitch, όπως είναι ένα από τα σημαινόμενα του όρου στην ελληνική γλώσσα⁹.

Σε όλες τις άλλες εκδοχές της, όπου η λαογραφία δεν θεωρείται στην ιστορική προοπτική του συγκεκριμένου παρελθοντικού χρόνου και προχωρά στη μελέτη και του παρόντος, τα επιστημολογικά, μεθοδολογικά αλλά και ιδεολογικά αδιέξοδα παραμένουν¹⁰. Οι νέες αυτές αναθεωρητικές προσπάθειες επιχειρούν να συμπεριλάβουν τόσο την κοινωνική διάσταση όσο και την ιστορική προοπτική και σε ορισμένες περιπτώσεις το πετυχαίνουν¹¹. Όμως το αποτέλεσμα είναι αρνητικό όταν αυτές λειτουργούν σε συμπληρωματικά στις προηγούμενες και δεν προβαίνουν σε καμιά κριτική της μεθοδολογίας της παλιάς λαογραφίας. Στην περίπτωση αυτή τα λαογραφικά δεδομένα εξακολουθούν να συλλέγονται με κατηγοριοποιήσεις και ταξινομήσεις γενικές, εξωτερικές και αυθαίρετες που τα τμηματοποιούν χωρίς σύνδεση μεταξύ τους¹². Όταν επιχειρείται η καταγραφή της κοινωνικής μορφολογίας μιας κοινωνίας καταγράφονται «αντικειμενικά», θεσμοί, ρόλοι και έθιμα που φροντίζουν έτσι ώστε το σύστημα να λειτουργεί¹³. Η παράδοση στα πλαίσια του «σχηματισμού της παράδοσης των εθίμων» γίνεται μια υπερβατική κατηγορία που μπορεί να αφορά παλιά και νέα έθιμα¹⁴. Η επίφαση αντικειμενικότητας σε συνδυασμό με

⁸ Για την σε συνέχεια συγκρότηση της ελληνικής ταυτότητας βλ. την μελέτη του M. Herzfeld, *ό.π.*, αλλά και την αδημοσίευτη μελέτη του Ε. Παπαταξίδη (*ό.π.*) για την κοινωνική ανθρωπολογία στη μεταπολεμική Ελλάδα, όπου η συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας συνδέεται άμεσα με την λόγια, πανεπιστημιακή λαογραφία. Όσο για τη χρήση της λαογραφίας στις κατασκευές της διαφορετικότητας μέσα στο ελληνικό κράτος/έθνος, είναι χαρακτηριστική η χρήση του λαογραφικού λόγου για την κατασκευή της «αθώας» διαφορετικότητας μειονοτήτων. Πολύ χαρακτηριστικά αυτό διαπιστώνεται στην περίπτωση του λόγου περί Πομάκων από το 1920 μέχρι σήμερα, με ιδιαίτερη έξαρση του φαινομένου τα τελευταία χρόνια. Λόγιοι, ντόπιοι ή άλλοι λαογράφοι επιστρατεύονται για τη σωτηρία της λαογραφικής τους κληρονομιάς, παίρνοντας μέρος στα παιγνίδια εξουσίας για την κατασκευή συγκεκριμένης κάθε φορά ταυτότητας, που άλλοτε «τουρκίζει», άλλοτε «βουλγαρίζει» ή ακόμα «ροδοπίζει», κατά το δοκούν. Για την ελληνική γλώσσα βλ. «Πομάκος σημαίνει άνθρωπος του βουνού». Εννοιολογήσεις και βιώματα του «τόπου» στις κατασκευές και τις πολιτικές μειονοτικών περιθωριακών ταυτοτήτων», στο Χ. Κασίμης, Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Ο ορεινός όγκος της Βαλκανικής*, ΕΚΚΕ, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1999 (υπό έκδοση).

⁹ Ε. Skouteri-Didaskalou, «Everyday Culture in 19th-20th century Northern Greece. Social Practices and Historical Discourses (Towards a Meta-Folklore?)», στο Klaus Roth (Hrsg./επιμ.), *Die Volkskultur Südosteuropas in der Modern-Southeast European Folk Culture in the Modern Era*, Μόναχο 1992, 29-58.

¹⁰ Επειδή ο κατάλογος των εκφρασών αυτής της «παραδοσιακής τάσης» είναι μακρύς, δεν είναι στις προθέσεις αυτής της προσέγγισης μια εκτενής αναφορά σε όλους. Αντίθετα σκοπός μας είναι μια κριτική παρουσίαση της αντιπροσωπευτικής μερίδας αυτών που επιχειρεί θεωρητικές αναθεωρήσεις.

¹¹ Βλ. ενδεικτικά, Β. Αυδίκος, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης. Λαογραφική εξέταση*, Διδακτορική διατριβή, Δήμος Πρέβεζας, 1991.

¹² Χρήση υπερκατηγοριών όπως, υλικός, κοινωνικός και πνευματικός βίος με υποκατηγοριοποιήσεις χωρίς καμιά απολύτως σύνδεση όλων αυτών μεταξύ τους. Βλ. ενδεικτικά Μ. Γ. Βαρθούνης, *Λαογραφικά των Πομάκων της Θράκης*, Αθήνα, Πορεία, 1996.

¹³ Τα έθιμα π.χ. στα πλαίσια της μορφολογικής ανάλυσης της κοινωνίας υφίστανται για να δηλώσουν αντιλήψεις (βλ. περίπτωση εθίμου παρθενίας στο γάμο) των οποίων η σταθερά επαναλαμβανόμενη τελεστική μορφή σχηματίζει και την παράδοσή τους (Μ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία. Ήθη και έθιμα*, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1986, 7).

¹⁴ «Ως λαϊκές πολιτισμικές εκδηλώσεις εννοούνται τα μνημεία του λόγου ή η φιλολογική λαογραφία γε-

την απλοϊκή καταγραφή, δημιουργούν την ψευδαίσθηση της ιδιαίτερης «οικειότητας» του νότιου ερευνητή¹⁵ με το αντικείμενο της μελέτης του, παρόλο που το δεύτερο υποστασιοποιείται καθ' ολοκληύον από τον πρώτο, τη στιγμή που προκαθορισμένα χαρακτηρισίζεται ως «λαϊκή κουλτούρα» σε αντιπαράθεση με τη «λόγια» του ερευνητή. Επιπρόσθετα, και το κυριότερο, η σβλλογή των δεδομένων, γίνεται αυστηρά με τις ταξινομήσεις που κουβαλά ο ερευνητής στο πεδίο εκ των προτέρων, όπως αυτό συνέβαινε στην πρωτο-επιστημονική φάση της ανθρωπολογίας. Αποτέλεσμα είναι οι συλλογές που προκύπτουν να έχουν, αν όχι αλλοιωτικό, σίγουρα αποσπασματικό-ελλειμματικό χαρακτήρα. Έτσι, όμως, κατασκευάζεται και αυτός ο «αθώος», «ανώδυνος» και «αγνός» λαογραφικός λόγος για τον παραδοσιακό πολιτισμό που θεωρείται ομοιόμορφος, στατικός και αγνός, ο οποίος χρησιμοποιείται στερεότυπα για τις όποιες θωρακίσεις απέναντι στις «έξωθεν επιβουλές». Ακόμη και η κριτική στάση απέναντι σ' αυτήν τη μεθοδολογία δεν αποτάσσει τα επιμέρους αναλυτικά εργαλεία, απλώς τα θεωρεί ανεπαρκή για κάποιες καινοτόμες έρευνες όπως η βιοματική ιστορία¹⁶. Η προβληματική για τέτοιους νέους χώρους παρόλη την πρόθεση σταματά απότομα και περιορίζεται σε άσχετους τομείς ως προς την κατανόηση του ζητήματος, δηλαδή πώς τα κοινωνικά υποκείμενα βιώνουν την ιστορία, αφού στρέφεται στην καταγραφή των τεχνικών του λόγου και της λογοτεχνικής του χροιάς¹⁷.

νικά (δημοτικά τραγούδια, παροιμίες, παριόδοι, ξόρκια ή επωδές, ευχές και κατάρες, ανήματα, μύθοι, παραμύθια, ευτράπελες διηγήσεις, λαϊκό θέατρο, λαϊκές αυτοβιογραφίες, λαϊκά βιβλία, παραλογοτεχνία κλπ.) και οι παραδοσιακές πράξεις και ενέργειες του λαού ή εθμική λαογραφία γενικά (έθμια του κύκλου της ζωής, οικισμοί, κατοικία, αρχιτεκτονική, βοηθητικοί χώροι, έπιπλα και σκεύη, ενδυμασία, τροφές και ποτά, κοινωνική οργάνωση, εθμικό δίκαιο και διοίκηση της κοινότητας, λατρεία, φιλοσοφικές αναζητήσεις και δοξασίες, θεραπευτική, μαντική, αστρολογία, μαγεία, βιοτεχνία και τέχνη, λαϊκοί βίοι, επαγγέλματα κλπ.). Σε μια γενικότερη αναφορά που θα περιελάμβανε και σύγχρονα λαογραφικά φαινόμενα (στρατιωτική θητεία, πολιτική, τύπος, τουρισμός, ο κόσμος του αυτοκινήτου, ο αθλητισμός, οι αστικοί δρόμοι, οι αστικές συνοικίες πληθυσμών με άμεση αγροτική προέλευση, πολιτιστικοί σύλλογοι κ.ά.), μπορούμε να σημειώσουμε ότι οι εκδηλώσεις αυτές χαρακτηρίζονται από την πολυμερή (πολιτισμική) δραστηριότητα όλων των κοινωνικών τάξεων (αγροτικής, εργατικής, αστικής, ακόμα και περιθωριακών ή άτυπων ομάδων) οι οποίες λειτουργούν σε μια κοινωνία (Μ. Αλεξιάδης, Η έρευνα του λαϊκού πολιτισμού και η περίπτωση της νήσου Κω (1980-1990), ΚΩΑΚΑ 4 (1993), 189-202, 191). Στη ίδια λογική προστίθεται και η περίπτωση της λαογραφίας της σχολικής ζωής, Μ. Γ. Μερκαλής, *Ελληνική λαογραφία. Ήθη και έθιμα*, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1986, 39.

¹⁵ Βλ. βιβλιοκρισίες του Μ. Γ. Βαρβούνη για τα «λάθη» των ξένων ανθρωπολόγων στο Ε. Παπαταξιάρχης, Θ. Παπαδέλλης (επιμ.) *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, και των Ρ. Sant Cassia και C. Bada, *The Making of the Modern Greek Family*, στο *Θρακική Επετηρίδα* 9 (1992-1994), 449-456, όπου και το απόσπασμα για το τελευταίο: «Η παρουσία της Ελληνίδας συγγραφέως μπορεί νομίζω να θεωρηθεί ότι περιφρουρεί το βιβλίο από κάποιες μονομέρειες ή παρερμηνείες, που απαντούν συχνά σε έργα ξένων επιστημόνων που ασχολούνται με ελληνικά ανθρωπολογικά και λαογραφικά θέματα, καθώς μπορεί να προσφέρει — και το κάνει επιτυχώς — τη βιοματική προσέγγιση και την επιστημονική ορθοφροσύνη, που καθιστά τα συμπεράσματα επιστημονικά έγκυρα» (σ. 450).

¹⁶ «Η εξέταση των αυτοβιογραφικών κειμένων ενδέχεται να οδηγήσει τελικά στη διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας του παραδοσιακού χωριού, διαφορετικής από εκείνη που έχει σχηματιστεί με το μωσαϊκό των πληροφοριών της παραδοσιακής λαογραφικής συλλογής... Διαπιστώνουμε λοιπόν, με την ανάγνωση των αυτοβιογραφιών, όχι μόνο ότι η ζωή στο χωριό χαρακτηριζόταν από πολλές δυσκολίες και ανισότητες, κάτι που μας εξασφάλιζε και μια ευσυνείδητη παραδοσιακή λαογραφική αποστολή, αλλά και ότι οι χωρικοί, κατά περίπτωση, έπαιρναν και μια κριτική στάση απέναντι σ' αυτά τα φαινόμενα, είχαν και οι ίδιοι τη συνείδηση, ότι δεν είχαν ιδύλλιο η ζωή τους» (Μ. Γ. Μερκαλής, *Έντεχνος λαϊκός λόγος*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1993, 251)

¹⁷ «...με τις αυτοβιογραφίες έχουμε ένα υλικό ζωής, που τείνει να γίνει τέχνη, έχουμε ένα παράδειγμα

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά την ιστορία, παρόλη την προσπάθεια συνεκτίμησής της στη λαογραφική έρευνα, αυτή παρουσιάζεται ως αν επιβάλλεται στο λαό, ο οποίος μόνο την υφίσταται, ούτε τη βιώνει, ούτε την κατασκευάζει¹⁸.

Η μετατόπιση στη μελέτη της κοινωνικής ζωής (social life) την οδηγεί σε ένα άνοιγμα από τους «αγροτικούς πληθυσμούς των πολιτισμένων χωρών... και στις άλλες κοινωνικές κατηγορίες (εργατική και αστική τάξη, περιθωριακές ομάδες) που συνεχίζουν ή δημιουργούν νέα λαογραφικά φαινόμενα»¹⁹. Η στροφή αυτή πραγματοποιείται στα πλαίσια της επιρροής που υφίστανται σε μεγάλο βαθμό οι εκφραστές αυτών των απόψεων στον ελλαδικό χώρο από τη γερμανική σχολή της λαογραφίας²⁰, αλλά κυρίως για να επιτευχθεί το άνοιγμα της λαογραφίας προς τις κοινωνικές επιστήμες και τους «νέους τόπους» όπως είναι ο αστικός χώρος. Για τη νέα αυτή μεθοδολογία προτείνονται όροι όπως «κοινωνική συγκρότηση» και «αστική λαογραφία»²¹. Η ενασχόληση ωστόσο με την κοινωνική ζωή δεν συνεπάγεται αυτόματα και την κοινωνιολογική ανάλυση, για την οποία χρειάζεται να κατέχει κανείς τα απαραίτητα θεωρητικά και αναλυτικά εργαλεία.

Ένα από τα κύρια αδιέξοδα των νεωτεριστικών αυτών τάσεων, κατά τη γνώμη μου, είναι η εμμονή στη χρήση του όρου «λαϊκός πολιτισμός» και του σκεπτικού που τον συγκροτεί στον ενεστώτα χρόνο: «αντικείμενο της Λαογραφίας, με ένα σχεδόν μονολεκτικό ορισμό είναι ο λεγόμενος λαϊκός πολιτισμός. Ο γενικός αυτός ορισμός προϋποθέτει εντούτοις διττή ερευνητική κατεύθυνση. Η μία σχετίζεται με την έρευνα και μελέτη των πολιτισμικών εκδηλώσεων των κατώτερων κοινωνικών τάξεων των αστικών περιοχών. Η άλλη συναρτηθεί με το σύνολο των λαϊκών πολιτισμικών εκδηλώσεων των αγροτικών πληθυσμών ιστορικών λαών γενικά, στις οποίες όμως συνυπάρχει και το στοιχείο της παράδοσης»²². Ο όρος «λαϊκός» ερμηνεύεται με τις έννοιες του «ομαδικός» και «μαζικός»²³. Και

τέχνης στη φάση ακριβώς της γένεσής της από ένα άμορφο — με την αισθητική σημασία της λέξης — υλικό, εξατομικευμένο κιάλας...» (αυτθ., 252).

¹⁸ Για μια κριτική των θεμάτων που προκύπτουν από την ενασχόληση της λαογραφίας με τους «νέους τόπους» και τους «νέους προσανατολισμούς» βλ. review του C. Stewart, στο *Modern Greek Studies* 2 (1987), 283-285, για το *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική Συγκρότηση*, του Μ. Γ. Μερκαλή, Οδυσσεύς 1984, όπου ενδεικτικό και το απόσπασμα για το ανεπτυγμένο εγχείρημα της καταγραφής των κοινωνικών μετασχηματισμών: «In these instances Meraklis simply veers away from any analysis of the current situation in cities (or anywhere for that matter) and does exactly what he did not want to do: discuss the past without connecting it to anything in the present» (σ. 284).

¹⁹ Μ. Αλεξιάδης, *Η ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της λαογραφίας*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1988, 53.

²⁰ I. Chiva, U. Jeggle (επιμ.), *Ethnologies en miroir. La France et les pays de langue allemande*, Παρίσι, Ed. de la MSH, 1987.

²¹ Όπως επισημαίνεται στην βιβλιοκρισία του C. Stewart, το άνοιγμα της λαογραφίας σε όλα αυτά τα ζητήματα φαίνεται να γίνεται εξ αιτίας της απειλής που αισθάνονται οι λαογράφοι από τους εθνολόγους: «Finally, the threatening idea which lurks in the shadows of Elliniki Laografia (p. 118n1), is that ethnology is spoiling to absorb the discipline of counter-argument that folklore studies are already sufficiently sociological» (σ. 285). Για παρόμοιους λόγους φαίνεται να συντάσσεται από τον Μ. Αλεξιάδη και η μελέτη για τη διεθνή ονοματοθεσία της λαογραφίας, βλ. παραπάνω, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται και στη σχετική βιβλιοκρισία αυτής από τον C. Stewart, *Journal of American Folklore* 102 (1989), 510-511.

²² Μ. Αλεξιάδης, «Η έρευνα του λαϊκού πολιτισμού και η περίπτωση της νήσου Κω (1980-1990)», ΚΩΑΚΑ 4 (1993), 189-202, 189.

²³ Για τον ομαδικό χαρακτήρα ως κριτήριο του «λαϊκού» βλ. Ε. Αυδίκος, «Αστική λαογραφία: ουτοπία ή πραγματικότητα;», *Εθνολογία* 3 (1994), 163-188. Για τον μαζικό χαρακτήρα της λαογραφίας βλ. Μ. Γ. Μερκαλής, *Έντεχνος, Λαϊκός Λόγος*, Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1993, 248, όπου: «Σε αντίθεση με τις παρα-

εδώ μπαίνει το μεγάλο επιστημολογικό και ηθικό πρόβλημα για μια τέτοια λαογραφία που συνεχίζει να διακρίνει αφενός σε ανώτερους και κατώτερους και να χαρακτηρίζει αφετέρου αυθαίρετα κατά την κρίση του ερευνητή ποιος είναι λαϊκός και ποιος δεν είναι λαϊκός πολιτισμός, για να προσαρμόσει το σχήμα στην προκρούστεια λογική μιας επιστήμης της οποίας βασικό συνθετικό της ονομασίας της είναι ο όρος «λαός». Σε ποια βάση ορίζεται αυτή η λαϊκή κουλτούρα και πώς διακρίνεται σήμερα όταν όλοι οι πολίτες μετέχουν σε και μοιράζονται κοινούς μαθησιακούς και επικοινωνιακούς κώδικες όπως είναι το σχολείο και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, αλλά και συμμετέχουν κατ' επέκταση στην παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας; Πώς αυτές οι διακρίσεις ταξικού χαρακτήρα υφίστανται σήμερα μεταξύ λογίων και λαϊκών; Εάν, όπως υποστηρίζεται, ο φολκλορισμός αφορά τη λαογραφία αφού αποτελεί «λαογραφική δικαίωση» — τη στιγμή που «η λαογραφία ασοχλείται με τις αντιδράσεις και τις ενέργειες των κοινωνικών ομάδων»²⁴ — σε ποιόν βαθμό και με ποια χαρακτηριστικά ξεχωρίζει ο λόγιος από τον λαϊκό φολκλορισμό; Φαίνεται τέτοιου είδους ερωτήματα να μην απασχολούν τους ερευνητές που επιχειρούν να αρθρώσουν ένα θεωρητικό λόγο περί λαογραφίας, τη στιγμή που με τρόπο εντελώς αυθαίρετο χαρακτηρίζονται οι κατηγορίες του «λαϊκού» και των «λαογραφικών φαινομένων». Παράλληλα για τα τελευταία, υφίσταται και μια λειτουργιστική λογική που αγγίζει τα όρια της τυπολογίας, επικαλύπτοντας την όποια αναζήτηση άλλων αναλυτικών εργαλείων. Παρατηρείται η λειτουργία των λαογραφικών φαινομένων για να δούμε πώς λειτουργούν αυτά που χαρακτηρίζουμε ως «λαογραφικά φαινόμενα».

Όταν όμως η ίδια λογική περιορίζεται στο παρελθόν, παρόλες τις αδυναμίες της συλλογής και ανάλυσης του υλικού, η συμβολή της λαογραφίας στην μελέτη της πολιτισμικής ιστορίας/ανθρωπολογίας του παρελθόντος μπορεί κάτω από προϋποθέσεις να είναι ουσιαστική. Οι προϋποθέσεις αυτές αφορούν στη συνέπεια που επιδεικνύει ο ερευνητής ως προς τη χρήση των αναλυτικών του εργαλείων, παρακολουθώντας στενά τις θεωρητικές ανησυχίες της εποχής του. Κάτι τέτοιο συμβαίνει όταν η λαογραφία ασχολείται με τον προφορικό λόγο του παραδοσιακού πολιτισμού και επιδιώκεται σε συστηματική μελέτη κειμένων. Οι ίδιοι ερευνητές όταν προβαίνουν στη συστηματική ανάλυση των λαογραφικών φαινομένων που έχουν κειμενική μορφή (βλ. τραγούδια, αινίγματα, παραμύθια²⁵), χρησιμοποιώντας ως αναλυτικά εργαλεία την μορφολογική ανάλυση, τη μέθοδο της γεωγραφικής διάδοσης των παραλλαγών, και όπου είναι δυνατόν, την κατά περίπτωση εξέταση των κοινωνικών, οικονομικών και ιστορικών συμφραζόμενων, επιτυγχάνουν την παροχή χρήσιμων πληροφοριών για την κατανόηση εξίσου παρόντος και παρελθόντος. Αυτές οι συστηματικές καταγραφές και αναλύσεις που προϋποθέτουν εξαιρετικό κόπο σε έρευνα αρχείου — μπορεί δε ενίοτε να συνοδεύονται και από επιτόπια έρευνα —, πιστεύω ότι μπορούν να αποτελέσουν τους πυλώνες για μια πολιτισμική ιστορία του πρόσφατου σχετικά παρελθόντος, για μια προφορική ιστορία, αλλά και για μια ανθρωπολογία που έχει ανάγκη στη συγχρονική της θεώρηση την γνώση και κατανόηση των πολιτι-

δοσιακές κατηγορίες διηγήσεων... [η αυτοβιογραφία]... δεν μπορεί να "λαογραφποιηθεί", δηλαδή να μαζικοποιηθεί, και μόνο ως εξαίρεση μπορεί να ενταχθεί στα πλαίσια μιας συλλογικής "κωλοφορίας", υπαγόμηση, απλά, στη διαδικασία παραλλαγών» (σ. 248).

²⁴ Μ. Γ. Μερκαλής, «'ι είναι ο folklorismus», *Λαογραφία* 28 (1972), 27-38, 30.

²⁵ Βλ. σημ. 4., αλλά και πολλές νεότερες μελέτες στις οποίες δεν μπορούμε δυστυχώς να αναφερθούμε λόγω της περιορισμένης έκτασης αυτής της μελέτης.

σμικών μορφωμάτων του παρελθόντος, πολύ δε περισσότερο, όταν αυτά «μεταφέρονται» συνειδητά ή ασυνειδητά, στο σύνολό τους ή μερικά, στο παρόν των δρώντων υποκειμένων μέσω της μνήμης.

Παράλληλα και πάντα για τον παρελθοντικό χρόνο πρέπει να κατοχυρωθούν στα θετικά οι προσπάθειες με ανοίγματα προς την αναζήτηση των κοινωνικο-οικονομικών συμφραζόμενων, οπότε η λαογραφία εισχωρεί πέρα από το χώρο των ανθρωπιστικών και στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Οι ερευνητές αυτοί που κινούνται στη γραμμή των *Annales*, προέρχονται εξ ίσου από το χώρο της λαογραφίας και της ανθρωπολογίας. Πρόκειται για μελέτες του παρελθόντος που είτε αφορούν τοπικές κοινότητες στον απόλοχο της μακράς διάρκειας²⁶ που φτάνει μέχρι το παρόν μέσα από τη μνήμη των ανθρώπων, είτε ασχολούνται με συγκεκριμένες θεματικές όπως είναι ο προφορικός λόγος²⁷ ή η τεχνολογία²⁸. Σε όλες τις περιπτώσεις, η κοινωνική μορφολογία συνδυάζεται με την αναζήτηση ερμηνειών μέσα από τα κοινωνικο-πολιτισμικά συμφραζόμενα και τις ιστορικές συγκυρίες, στο βαθμό που όλα αυτά ήταν και είναι παρατηρήσιμα.

Γι' αυτές τις «λαογραφίες» στην κοινωνικο-ιστορική διάσταση και την ανάλυση των λαογραφικών φαινομένων ως κειμένων σήμερα, δέκα χρόνια μετά το θάνατο της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος, και με τις εμπειρίες από τέτοια ανοίγματα προς την κοινωνική θεωρία, θα λέγαμε ότι είναι καιρός να επιχειρηθεί το άνοιγμα και προς την νέα εθνογραφική πρακτική και ανθρωπολογική θεωρία²⁹, με τον ίδιο τρόπο που και η σύγχρονη ιστοριογραφία κινείται από τις δομές και τις τοπικές κοινωνίες, στην υποκειμενικότητα, την κατασκευή και στις πρακτικές των δρώντων προσώπων παρά στους ρόλους, στην αναζήτηση της διαφορετικότητας παρά της ομοιομορφίας, στο βίωμα και την εσωτερική ερμηνευτική παρά στην αντικειμενική καταγραφή. Παρόμοια ανοίγματα προς τη «ψυχολογική και συμβολική ερμηνευτική του λαογραφικού υλικού»³⁰, αλλά και την ενασχόληση με άλλους συμβολικούς κώδικες³¹ έχουν ήδη επιχειρήσει με επιτυχία λαογράφοι άλλων χωρών. Αν οι λαογραφικές συλλογές του παρελθόντος κρίνονται ανεπαρκείς για τέτοιες προσεγγίσεις, ο ερευνητής μπορεί να μετατοπίσει την έρευνά του παραπλεύρως, είτε σε αρχεία, είτε σε ταξιδιώτες, είτε σε βιογραφίες ή κυρίως στη μνήμη των ανθρώπων, όπως έχει ήδη επισημανθεί σε μια οπτική μετα-λαογραφίας³². Έτσι για παράδειγμα, ήθη και

²⁶ Βλ. ενδεικτικά τις εργασίες των: Β. Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της βόρειας Πίνδου. Στον απόλοχο της μακράς διάρκειας*, Αθήνα, Πλέθρον, 1995, Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου, «Όψεις του παραδοσιακού πολιτισμού της Μακεδονίας (19ος αρχές 20ού αιώνα)», στο *Η Νέοτερη και Σύγχρονη Μακεδονία*, τόμ. 1, 326-417. Βλ. επίσης τις μελέτες που παρουσιάζονται στο περιοδικό *Εθνολογία* της Ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας.

²⁷ Χ. Χατζητάκη-Καψωμένου, *Νεοελληνικά λαϊκά αινίγματα. Μορφολογική και λειτουργική ανάλυση*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1990.

²⁸ Σ. Παπαδόπουλος, *Η χαλκοτεχνία στον ελληνικό χώρο: 1900-1975*, Διδακτορική διατριβή, Ναύπλιο, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, 1982.

²⁹ Για τις νέες αυτές τάσεις βλ. για την ελληνική γλώσσα: Δ. Γκέρφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998.

³⁰ S. Brandes, *Metaphors of Masculinity. Sex and Status in Andalusian Folklore*, University of Pennsylvania Press, 1980 (βλ. προλογικό σημείωμα).

³¹ Βλ. την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα λαογραφική προσέγγιση της λαϊκής δοξασίας για το κακό μάτι, στο Α. Dundes (επιμ.), *The Evil Eye. A Folklore Casebook*, Νέα Υόρκη, Garland, 1981.

³² Ε. Skouteri-Didaskalou, «Everyday Culture in 19th-20th century Northern Greece. Social Practices and Historical Discourses (Towards a Meta-Folklore?)» στο Klaus Roth (Hrsg./επιμ.), *Die Volkskultur Südosteuropas in der Modern-Southeast European Folk Culture in the Modern Era*, Μόναχο 1992, 29-58.

έθιμα του παρελθόντος να μην ενδιαφέρουν μόνο για το πώς αντανakλούν θεσμούς και ρόλους αλλά και για το πώς δομούν σχέσεις, δημιουργούν σύμβολα και αναπαραστάσεις, παράγουν αξίες και βιώματα.

Δεν μπορούμε παρά να αναγνωρίσουμε ότι σε μεγάλο βαθμό η αρχή είχε ήδη γίνει από την τελευταία στροφή της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος στην προφορική ιστορία, τη μνήμη και τα βιώματα συγκεκριμένων υποκειμένων, όπως ήταν οι πρόσφυγες. Η διορατική και δημιουργική, θηλυκή θα έλεγα σκέψη της, αναζητώντας λύσεις σε ιδιαιτερότητες της κοινωνικής και πολιτισμικής μας πραγματικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα άγγιξε τους μοντέρνους προβληματισμούς της κοινωνικής θεωρίας. Η ίδια, ωστόσο, ξεκίνησε αυτόν τον προβληματισμό εξ αιτίας της παθολογικής, θα λέγαμε, προσκόλλησής της προς τη λαογραφία και της αγωνιώδους αναζήτησης χώρου και μέλλοντος γι' αυτήν στο σύγχρονο ελληνικό επιστημονικό στερέωμα³³. Από την άλλη μεριά όμως, και η αναστοχαστική θεώρηση μιας κοινωνικής και πολιτισμικής ανθρωπολογίας για τον ελλαδικό, βαλκανικό και μεσογειακό χώρο θα πρέπει να λάβει υπόψη την αυτήν την «κληρονομιά» της λαογραφίας. Μιας λαογραφίας που θα υφίσταται στην ιστορική διάσταση του συγκεκριμένου παρελθόντος, μιας λαογραφίας που θα είναι εμπλουτισμένη με τα νέα θεωρητικά αναλυτικά εργαλεία, και που είναι τελικά και η μόνη που θα μπορεί να συνομιλήσει με τις συγγενείς ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, της ανθρωπολογίας και της ιστορίας, εκφράζοντας και σηματοδοτώντας παράλληλα την ιδιαιτερότητα του ελληνικού παραδείγματος.

Abstract

Folklore as «Heritage» in the Social and Cultural Anthropology of Greece

This paper discusses the relationship between folklore and anthropology in Greece. It appraises the theoretical revisions of folklore, the most characteristic example of which is that made by Alki Kyriakidou-Nestoros. In the scientific and social context of her time, she regarded folklore either as historical ethnography or as oral history. In keeping with this line of thought, as also with the criticism and self-criticism of contemporary anthropological discourse, the writer seeks to redefine the relationship between folklore and anthropology today. In either case, she does not treat folklore dismissively, but proposes that it be approached as a positive «heritage». As such, it may be a distinctive feature of the Greek interpretation of social and cultural anthropology, playing an active part in the production both of historical ethnography and of cultural history and anthropology.

³³ Παρόλο τον αγώνα της Άλκης για την καθιέρωση της κοινωνικής ανθρωπολογίας στα ελληνικά πανεπιστήμια είναι χαρακτηριστικό ότι όταν ερωτούνταν για το τι είναι, δήλωνε χαριτολογώντας με περηφάνια, «είμαι λαογράφος».

Β'

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ:

ΠΕΔΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ